TARIX VA BADIIYAT UYG‘UNLIGI: “YULDUZLI TUNLAR” ROMANI TAHLILI

Jalmatova Umidaxon Baxtiyarovna
Termiz davlat pedagogika instituti òzbek tili va adabiyot yònalishi 1-bosqich talabasi.

https://doi.org/10.5281/zenodo.24079573

Annotatsiya. *Maqolada Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” tarixiy romanida tarixiy haqiqat va badiiy to‘qima o‘rtasidagi uyg‘unlik tahlil qilinadi. Asar Zahiriddin Muhammad Bobur yoshligi va Farg‘ona hukmdorlari o‘rtasidagi siyosiy kurash materialida yaratilgan bo‘lib, uning badiiy konsepsiyasi tarixiy manbalar (birinchi navbatda “Boburnoma”) bilan qiyosiy aspektda o‘rganiladi. Tadqiqotda tarixiy shaxs obrazining badiiy talqini, syujet va kompozitsiya, xronotop hamda ruhiy tahlil vositalari ko‘rib chiqiladi. Natijalar tarixiy romanda hujjatli asos va badiiy umumlashma bir-birini inkor etmay, to‘ldirib kelishini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *tarixiy roman, badiiy to‘qima, tarixiy haqiqat, Bobur, “Boburnoma”, obraz, xronotop, Pirimqul Qodirov.*

Аннотация. *В статье анализируется соотношение исторической достоверности и художественного вымысла в историческом романе Пиримкула Кодирова «Звёздные ночи». Рассматриваются образ Бабура, композиция, хронотоп и приёмы психологического анализа в сопоставлении с «Бабур-наме».*

Ключевые слова: *исторический роман, художественный вымысел, историческая правда, Бабур, «Бабур-наме», образ, хронотоп.*

Abstract. *The article examines the interplay of historical fact and artistic imagination in Pirimqul Qodirov’s historical novel “Starry Nights”, comparing its depiction of the young Babur with the Baburnama and analyzing characterization, composition, chronotope and psychological methods.*

Keywords: *historical novel, fiction, historical truth, Babur, Baburnama, character, chronotope.*

1. Kirish

Tarixiy roman janri o‘zbek adabiyotida XX asrda Abdulla Qodiriy asarlari bilan shakllanib, keyingi avlod ijodkorlari tomonidan rivojlantirildi. Pirimqul Qodirov (1928–2010) ushbu an’anani davom ettirib, “Yulduzli tunlar”, “Humoyun va Akbar”, “Avlodlar dovoni” kabi asarlarida tarixiy shaxslar qismatini zamonaviy badiiy-falsafiy mushohada orqali yoritdi.

“Yulduzli tunlar” romani esa Bobur shaxsining shakllanish davri, XV asr oxiri Movarounnahr va Farg‘ona ijtimoiy-siyosiy muhitini tasvirlagani bilan ajralib turadi.

Mavzuning dolzarbligi. Tarixiy mavzudagi asarlarda “haqiqat” va “to‘qima” chegarasi masalasi adabiyotshunoslikda doimiy munozarali bo‘lib kelmoqda. Milliy o‘zlikni anglash jarayonida tarixiy romanlar ommaviy tarixiy tasavvurni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi, shu bois ularning badiiy-tarixiy konsepsiyasini ilmiy tahlil qilish zarur.

Tadqiqotning maqsadi — romanda tarixiy asos va badiiy umumlashma uyg‘unligining mazmuniy hamda poetik mexanizmlarini aniqlash.

Vazifalar:

1. tarixiy roman nazariyasidagi asosiy yondashuvlarni umumlashtirish;
2. romandagi tarixiy shaxslar obrazlarini manbalar bilan qiyoslash;
3. kompozitsiya, xronotop va ruhiy tahlil vositalarini tavsiflash;
4. tarixiy va badiiy qatlamlar nisbatini miqdoriy ko‘rsatkich yordamida ifodalash usulini taklif etish.

2. Adabiyotlar sharhi

Tarixiy romanning nazariy asoslari G. Lukach tomonidan “tarixiylik” tamoyili nuqtayi nazaridan yoritilgan: yozuvchi tarixiy davrning umumiy ruhini va uning tipik xarakterlarini beradi, har bir tafsilotning hujjatli aniqligi esa ikkinchi darajali ahamiyatga ega [1]. M. M. Baxtin xronotop tushunchasi orqali adabiy asarda vaqt va makonning uzviy bog‘liqligini asoslab berdi [2]. Aristotel esa “Poetika”da tarixchi “bo‘lgan voqeani”, shoir esa “bo‘lishi mumkin bo‘lgan voqeani” tasvirlashini ta’kidlagan; bu qarash tarixiy roman talqinida hamon asos bo‘lib xizmat qiladi [3].

Bobur shaxsi va ijodi bo‘yicha asosiy birlamchi manba — “Boburnoma” [4]. O‘zbek adabiyotshunosligida P. Qodirov ijodi, xususan “Yulduzli tunlar” romani o‘zbek tarixiy romanchiligi taraqqiyoti doirasida o‘rganilgan [5; 6]. Shunga qaramay, romanning manbaviy asoslari va uning badiiy talqini o‘rtasidagi nisbatni mezonlashtirilgan tarzda ko‘rsatish masalasi yetarlicha o‘rganilmagan.

3. Tadqiqot metodologiyasi

Ishda tavsifiy-tahliliy, qiyosiy-tarixiy va tipologik metodlardan foydalanildi. Tarixiy va badiiy qatlamlar nisbatini baholash uchun quyidagi shartli ko‘rsatkich taklif etiladi:

K_t = \frac{N_t}{N_t + N_b}

(1)

bunda Kt — tarixiy asoslilik koeffitsiyenti; Nt — manbalar bilan tasdiqlanadigan epizodlar soni; Nb — badiiy to‘qima sifatida kiritilgan epizodlar soni. Koeffitsiyent 0 dan 1 gacha qiymat oladi; qiymat 1 ga yaqinlashgani sari asar hujjatli asosga yaqinlashadi. Shuningdek, badiiy talqin ulushi quyidagicha aniqlanadi:

K_b = 1 - K_t

4. Tahlil va natijalar

4.1. Tarixiy shaxslar obrazi va manbalar

Romanda Umarshayx Mirzo, Yunusxon, Qutlug‘ Nigorxonim, Xonzodabegim, Ahmad Tanbal kabi tarixiy shaxslar ishtirok etadi. Yozuvchi ularning xatti-harakatini tarixiy xronologiya doirasida beradi, biroq ichki dunyosini badiiy mushohada orqali ochadi.

1-jadval. Tarixiy fakt va uning badiiy talqini

№	Tarixiy asos (manba)	Romandagi badiiy talqin	Tahlil mezoni
1	Bobur 1494 yilda yoshligida Farg‘ona taxtiga chiqadi [4]	Taxt vorisligi ruhiy sinov, bolalikdan voyaga yetish lahzasi sifatida beriladi	Faktni ruhiy tahlil bilan boyitish
2	Umarshayx Mirzoning fojiali vafoti [4]	Voqea qahramon ongida siyosiy va oilaviy oqibatlar zanjiri tarzida aks etadi	Hodisaning badiiy-falsafiy umumlashmasi
3	Hukmdorlar o‘rtasidagi hokimiyat uchun kurash [4]	Mojaro tarixiy shaxslar xarakterlari to‘qnashuvi orqali dramatizatsiya qilinadi	Siyosiy voqeaning dramatik talqini
4	Bobur ma’naviy muhitidagi madaniy aloqalar [4]	Adabiy-ma’rifiy muhit qahramon tarbiyasining omili sifatida ko‘rsatiladi	Madaniy kontekstning obrazni shakllantirishdagi o‘rni

4.2. Kompozitsiya va xronotop

Roman voqealari Farg‘ona va unga tutash hududlar makonida, XV asr oxiri vaqt chegarasida rivojlanadi. Baxtin ma’nosida xronotop bu yerda ikki vazifa bajaradi: birinchidan, tarixiy davr ruhini tiklaydi; ikkinchidan, qahramon qismatining ichki zanjirini bog‘laydi [2].

Asar nomidagi “yulduz” va “tun” obrazlari esa ramziy qatlam hosil qiladi: umid, mas’uliyat va taqdir tushunchalari tarixiy voqealar fonida falsafiy mazmun kasb etadi.

4.3. Tarixiy va badiiy qatlamlar sxemasi

1-rasm. Tarixiy roman poetikasida tarixiy va badiiy qatlamlar o‘zaro munosabati sxemasi

4.4. Miqdoriy ko‘rsatkich bo‘yicha natijalar

2-jadval. Tarixiy asoslilik koeffitsiyentini hisoblash shakli (to‘ldirish uchun)

Romandagi syujet chizig‘i	Nt	Nb	Kt (1-formula)	Kb (2-formula)
Taxt vorisligi chizig‘i	[__]	[__]	[__]	[__]
Oilaviy-saroy munosabatlari	[__]	[__]	[__]	[__]
Siyosiy-harbiy mojarolar	[__]	[__]	[__]	[__]
Jami	[__]	[__]	[__]	[__]

5. Muhokama

Tahlil “Yulduzli tunlar”da yozuvchi tarixiy faktni o‘zgartirmasdan, uning ichki mantiqini ochishga intilishini ko‘rsatadi. Lukach tamoyiliga ko‘ra, tarixiy romanning qimmati hujjatli aniqlikda emas, davr ruhi va qismatlarning tipikligidadir [1]. Aristotel qarashi esa to‘qimaning badiiy haqligini asoslaydi [3]. Mazkur asarda badiiy to‘qima tarixiy haqiqatga zid qo‘yilmaydi, balki uni ruhiy va estetik jihatdan chuqurlashtiradi. Shu bois (1) va (2) formulalar asosidagi ko‘rsatkichlar tarixiy romanlarni qiyoslash uchun yordamchi vosita bo‘lishi mumkin, biroq ular sifat tahlilini almashtirmaydi.

6. Xulosa

1. “Yulduzli tunlar”da tarixiy asos Boburning yoshlik davri va Farg‘ona siyosiy muhiti bilan belgilanadi, badiiy talqin esa qahramonlarning ichki dunyosini ochishga xizmat qiladi.

2. Xronotop va ramziy obrazlar (yulduz, tun) tarixiy voqeani falsafiy umumlashmaga ko‘taradi.

3. Taklif etilgan Kt koeffitsiyenti tarixiy va badiiy qatlamlar nisbatini mezonlashtirishga imkon beradi.

4. Tadqiqot natijalaridan tarixiy roman poetikasi bo‘yicha ma’ruza va seminar mashg‘ulotlarida foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Лукач Г. Исторический роман. – М.: Гослитиздат, 1955. – 400 с.
2. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975. – 504 с.
3. Аристотель. Поэтика.
4. Bobur Z. M. Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2002.
5. Qodirov P. Yulduzli tunlar: Roman. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti.
6. **UO‘K:** 821.512.133-31:94(575.1)